

ISSN (Print) 2616-678X
ISSN (Online) 2663-1288

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ФИЛОЛОГИЯ сериясы
Серия **ФИЛОЛОГИЯ**
PHILOLOGY Series

№3(132)/2020

1995 жылдан бастап шығады

Издается с 1995 года

Founded in 1995

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Нұр-Сұлтан, 2020

Nur-Sultan, 2020

Нур-Султан, 2020

Бас редакторы **Дихан Қамзабекұлы**
филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Шолпан Жарқынбекова**
филология ғылымдарының докторы, проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Редакция алқасы

Аскер оғлы Рамиз	ф.ғ.д., проф., Баку мемлекеттік университеті, Баку, Әзірбайжан
Ақматалиев Абдылдажан	ф.ғ.д., проф., Қырғызстан Ұлттық ғылым академиясы, Бішкек, Қырғызстан
Аймұхамбет Жанат	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Бахтикиреева Улдана	ф.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Беженару Людмила	ф.ғ.д., проф., Яссы мемлекеттік университеті, Яссы, Румыния
Бейсембаева Жанаргүл	ф.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Біжкенова Айгүл	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Жақыпов Жантас	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Журавлева Евгения	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Жан Динжиң	PhD, проф., Миньцзу университеті, Пекин, Қытай
Ескеева Мағрипа	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ержласун Гүлжанат	PhD, проф., Хаджи Байрам Вели университеті, Анкара, Түркия
Қасқабасов Сейіт	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Негимов Серік	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Нұрғали Қадиша	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Нуриева Фануза	ф.ғ.д., проф., Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Райхл Карл	ф.ғ.д., проф., Бонн университеті, Бонн, Германия
Рахманов Носимхан	ф.ғ.д., проф., Ә. Науаи атындағы Ташкент өзбек тілі және әдебиеті мемлекеттік университеті, Ташкент, Өзбекстан
Риверс Уильям Патрик	PhD, проф., Тіл және халықаралық білім бойынша бірлескен ұлттық комитеті, Вашингтон, АҚШ
Сәтенова Серіккүл	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Тәжібаева Сәуле	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Тұрысбек Рақымжан	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Хисамитдинова Фирдаус	ф.ғ.д., проф., Уфа федералды зерттеу орталығы, Уфа, Башқұртстан, РФ
Чернявская Валерия	ф.ғ.д., проф., Лингводидактика жоғары мектебі, Санкт-Петербург, Ресей
Шәріп Амантай	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шәріпова Гүлбану	ф.ғ.к., доцент м.а., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Экиджи Метин	PhD, проф., Эгей университеті, Измир, Түркия
Янковски Хенрих	PhD, проф., А. Мицкевич атынд. Польша университеті, Познань, Польша

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қ. Сәтбаев к-сі, 2, 402 каб.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

E-mail: vest_phil@enu.kz

Журнал менеджері: Базылхан Г.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ФИЛОЛОГИЯ сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде 27.03.2018 ж. №16996-Ж тіркеу куәлігімен тіркелген.

Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 9 дана. Басуға 09.09.2020 ж. қол қойылды.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1,

тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-413)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief Dikhan Kamzabekuly

Doctor of philology, academician of NAS RK, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief Zharkynbekova Sholpan

Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Editorial board

Asker ogly Ramiz	Doctor of philology, Prof., Baku State University, Baku, Azerbaidzhan
Akmataliyev Abdildajan	Doctor of philology, Prof., National Academy of science of KR, Bishkek, KR
Aimukhambet Zhanat	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Bakhtikireeva Uldanai	Doctor of philology, Prof., RUDN University, Moscow, Russia
Beisembayeva Zhanargul	Can. of philology, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Bezhenaru Lyudmila	Doctor of philology, Prof., University UAIC, Iasi, Romania
Bizhkenova Aigul	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Chernyavskaya Valeriya	Doctor of philology, Prof. Higher school of linguodidactics and translation, Saint Petersburg, Russia
Erzhiasun Güljanat	PhD, Prof., Hasi Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Yeskeyeva Magripa	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Henryk Jankowski	PhD, Prof., Adam Mickiewicz University, Poznan, Poland
Kaskabassov Seit	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Khisamitdinova Firdaus	Doctor of philology, Prof., UFRK RAS, Ufa, Bashkortostan, RF
Metin Ekiji	PhD, Prof., Ege University, Izmir, Turkey
Negimov Serik	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Nurgali Kadisha	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Nurieva Fanuza	Doctor of philology, Prof., Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF)
Reichl Karl	Doctor of philology, Prof., University of Bonn, Bonn, Germany
Rakhmanov Nasimhon	Doctor of philology, Prof., Tashkent State University of Uzbek language and literature, Tashkent, Uzbekistan
Rivers William Patrick	PhD, Prof., Joint national Committee on languages and international education, Washington, USA
Satenova Serikkul	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Sharip Amantay	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Sharipova Gulbanu	Can. of philology, as. Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Tazhybayeva Saule	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Turysbek Rakymzhan	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Zhakypov Zhantas	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Zhang Dingjing	PhD, Prof., Minzu University of China, Beijing, China
Zhuravleva Yevgeniya	Doctor of philology, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan

Editorial address: 2, Satbayev str., of. 402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-413)

E-mail: vest_phil@enu.kz

Managing Editor: Bazylkhan G.

Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University PHILOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Registered by Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No 16996-Ж from 27.03.2018

Periodicity: 4 times a year Circulation: 9 copies. Signed in print: 09.09.2020

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-413)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор **Дихан Камзабекулы**
доктор филологических наук, академик НАН РК, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Зам. главного редактора **Шолпан Жаркынбекова**
доктор филологических наук, проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

Аскероглы Рамиз	д.ф.н., проф., Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджан
Акматалиев Абдылдажан	д.ф.н., проф., Национальная академия наук КР, Бишкек, Киргизия
Аймухамбет Жанат	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Бахтикиреева Улданай	д.ф.н., проф. Российский университет дружбы народов, Москва, Россия
Беженару Людмила	д.ф.н., проф. Ясский государственный университет, Яссы, Румыния
Бейсембаева Жанаргуль	к.ф.н., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Бижкенова Айгуль	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Жакыпов Жантас	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Жан Динжин	PhD, проф., Китайский университет Миньцзу, Пекин, Китай
Журавлева Евгения	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Ескеева Магрипа	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Ержласун Гульжанат	PhD, проф. Университет Хаджи-Байрам Вели, Анкара, Турция
Каскабасов Сеит	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Негимов Серик	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Нургали Кадиша	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Нуриева Фануза	д.ф.н., проф., Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Райхл Карл	д.ф.н., проф., Боннский университет, Бонн, Германия
Рахманов Насимхон	д.ф.н., проф., Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени А. Навои, Ташкент, Узбекистан
Риверс Уильям Патрик	PhD, проф., Совместный Национальный комитет по языкам и международному образованию, Вашингтон, США
Сатенова Сериккуль	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Тажibaева Сауле	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Турьбек Рахимжан	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Хисамитдинова Фирдаус	д.ф.н., проф., УФИЦ РАН, Уфа, Башкортостан, РФ
Чернявская Валерия	д.ф.н., проф., Высшая школа лингводидактики и перевода, Санкт-Петербург, РФ
Шарип Амантай	д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шарипова Гульбану	к.ф.н., и.о. доцента, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Экиджи Метин	PhD, проф., Эгейский университет, Измир, Турция
Янковский Хенрих	PhD, проф., Университет имени Адама Мицкевича в Познани, Познань, Польша

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. К.Сатпаева, 2, каб. 402
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-413)

E-mail: vest_phil@enu.kz

Менеджер журнала: Базылхан Г.

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ФИЛОЛОГИЯ
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций РК под номером №16996-Ж от 27.03.2018 г.
Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 9 экземпляров. Подписано в печать 09.09.2020 г.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн. 31-413)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Мазмұны

Фольклор және әдебиеттану

<i>Абдуова Б.С., Асанова Ұ.О.</i> Ұлттық дүниетанымдағы бөрілік рух сабақтастығы.....	8-17
<i>Әбсадық А.А., Қабылдинов З.Е.</i> Ахмет Байтұрсынұлы ғұмырнамасындағы Орынбор кезеңі: кейбір беймәлім мәліметтер мен деректер (ғылыми-танымдық экспедиция материалдары бойынша)	18-27
<i>Исламбаева З.У.</i> 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің драматургияда бейнеленуі	28-35
<i>Құрманғали Г.Қ.</i> Құранның ортағасырлық әдеби жәдігерлерге ықпалы	36-43
<i>Рахмонов Н.</i> Ежелгі Орталық Азия халықтарындағы рухани үдеріс тамырлары.....	44-50
<i>Шәріп А.</i> Қазақ поэзиясындағы Сарыарқа бейнесінің идеялық-көркемдік эволюциясы мен трансформациясы	51-59

Лингвистика және әдістеме

<i>Ашинова К.А.</i> Қысқарған және біріккен дипломатиялық терминдер	60-65
<i>Балтабаева Ж.Қ., Бияздықова Ә.Ә.</i> М. Жұмабаев шығармаларындағы «бақыт» базалық концептісінің мағыналық-ақпараттық өрісін айқындайтын тілдік бірліктер	66-74
<i>Ескеева М., Алашбаева Ж.</i> Орта ғасыр түркі мақал-мәтелдеріндегі адами қасиеттер көрінісі: салыстырмалы-тарихи талдау	75-85
<i>Құрманбайұлы Ш., Әділов М.Е.</i> Абай тіліндегі көнерген сөздер.....	86-97
<i>Құсайынова Ж.</i> Транспозицияланған құрылымдардың контекстік-модалдік қызметі	98-103
<i>Личман Е.Ю., Черняева И.В.</i> Қазақстан және Ресей әдебиетшілері, суретшілері шығармашылығында «жол/сапар» сарынының түсіндірілуі	104-122
<i>Орманова А.Б., Анафинова М.Л.</i> Ассоциативті эксперимент шеңберіндегі тілдік интерференция.....	123-132
<i>Садирова К., Әбдірова Ш.</i> Идеологиялық дискурс және ықпалдастық мәселесі.....	133-141

Contents

Folklore and Literary Studies

<i>Abduova B.S., Assanova U.O.</i> Legacy of the Wolf Spirit in the National Worldview	8-17
<i>Absadyk A.A., Kabuldinov Z.E.</i> Orenburg Period in Akhmet Baitursynuly's Biography: Some Unknown Archival Sources (based on materials of scientific and educational expedition).....	18-27
<i>Islambayeva Z.U.</i> Representation of the 1916 National Liberation Movement in Drama.....	28-35
<i>Kurmangali G.K.</i> Influence of the Koran on Middle Ages Literary Monuments	36-43
<i>Rakhmonov N.</i> Sources of Spiritual Processes Among Ancient Peoples of Central Asia	44-50
<i>Sharip A.</i> Ideological and Literary Evolution and Transformation of Saryarka image in the Kazakh Poetry	51-59

Linguistics and methodics

<i>Ashinova K.A.</i> Abbreviated and Combined Diplomatic Terms.....	60-65
<i>Baltabaeva Zh.K., Biyazydykova A.A.</i> Linguistic Units Determining the Semantic-Informational Field of the Basic Concept "Happiness" in M. Zhumabayev's Works.....	66-74
<i>Eskeyeva M., Alashbayeva Zh.</i> Representation of Human Qualities in Proverbs and Sayings of Turks of the Middle Ages: Comparative and Historical Analysis	75-85
<i>Kurmanbaiuly Sh., Adilov M.</i> Archaisms in Abay's Writing	86-97
<i>Kussaiynova Zh.</i> Context-Modal Functioning of Transposition Structures	98-103
<i>Lichman E.Yu., Chernyaeva I.V.</i> Interpretation of the «Path/Road» Motive in Works of Writers and Artists of Kazakhstan and Russia.....	104-122
<i>Ormanova A.B., Anafinova M.L.</i> Linguistic Interference in Terms of Associate Experiment	123-132
<i>Sadirova K., Abdirova Sh.</i> Ideological Discourse and Integration Issue	133-141

Содержание

Фольклор и литературоведение

<i>Абдуова Б.С., Асанова У.О.</i> Преемственность волчьего духа в национальном мировоззрении	8-17
<i>Абсадык А.А., Кабульдинов З.Е.</i> Оренбургский период в биографии Ахмета Байтурсынулы: некоторые неизвестные архивные источники (по материалам научно-познавательной экспедиции).....	18-27
<i>Исламбаева З.У.</i> Отражение национально-освободительного восстания 1916 года в драматургии.....	28-35
<i>Қурманғали Г.К.</i> Влияние Корана на литературные памятники средневековья	36-43
<i>Рахмонов Н.</i> Источники духовных процессов среди древних народов Центральной Азии.....	44-50
<i>Шарип А.</i> Идеино-художественная эволюция и трансформация образа Сарыарки в казахской поэзии.....	51-59

Лингвистика и методика

<i>Ашинова К.А.</i> Сокращенные и комбинированные дипломатические термины....	60-65
<i>Балтабаева Ж.К., Бияздыкова А.А.</i> Лингвистические единицы, определяющие семантико-информационное поле базового концепта «счастье» в произведениях М. Жумабаева	66-74
<i>Ескеева М., Алашбаева Ж.</i> Репрезентация человеческих качеств в пословицах и поговорках тюрков средневековья: сравнительно-исторический анализ.....	75-85
<i>Қурманбайұлы Ш., Адилов М.Е.</i> Архаизмы в языке Абая.....	86-97
<i>Кусаинова Ж.</i> Контекстно-модальное функционирование транспозиционных структур	98-103
<i>Личман Е.Ю., Черняева И.В.</i> Интерпретация мотива «путь/дорога» в творчестве литераторов, живописцев Казахстана и России	104-122
<i>Орманова А.Б., Анафинова М.Л.</i> Языковая интерференция в рамках ассоциированного эксперимента.....	123-132
<i>Садирова К., Абдирова Ш.</i> Идеологический дискурс и проблема интеграции	133-141

ХҒТАР 16.21.47

Ш. Құрманбайұлы¹, М.Е. Әділов²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан,

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Немат Келімбетов атындағы
Түркітану орталығы, Алматы, Қазақстан

(E-mail: sherubaykurmanbaiuly@gmail.com; marlenadilov88@gmail.com)

Абай тіліндегі көнерген сөздер

Аңдатпа. Қазақ тіліндегі тұрақты тіркес, мақал-мәтел, қос сөздер құрамында және диалектілер, ауыз әдебиеті үлгілері мен жекелеген көркем әдеби шығармаларда сақталып, қазақ тілінде жеке-дара қолданыла бермейтін мағынасы түсініксіз сөздер баршылық. Ұлы ақын Абай шығармаларында да ескіліктер көптеп кездеседі. Мақалада Абай өлеңдері мен қара сөздерінде кездесетін көмескі сөздер мен көнеліктерге талдаулар жасалып, мағынасына нақты түсініктемелер берілген.

Абай тіліндегі көнерген сөздердің түп-төркінін, мағынасын түсіне білу үшін тарихы-салыстырмалы әдіс арқылы қазіргі түркі тілдері және көне түркі ескерткіштері материалдарына жүгіну керектігі белгілі. Мақалада ақын шығармаларындағы ескіліктер тарихи-салыстырмалы әдіс негізінде түркі лексикасымен салыстырып көрсетілді. Әр мысалға егжей-тегжейлі тоқталып, этимологияға қатысты дәлелдер түркі тілдерінен дерекөзбен бірге берілді. Осылайша Абай қолданған көнерген сөздердің шығу тегі анықталып, мағыналары ашылды.

Түйін сөздер: Абай тілі, көнерген сөздер, түркі жазба ескерткіштері, қазіргі түркі тілдері, лексикология, этимология.

DOI : <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2020-132-3-86-97>

Түсті:30.06.20 / **Қайта түзетілді:** 13.08.20 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 09.09.20

Қазақ тіліндегі ескіліктерге қатысты, олардың шығу тегі, бастапқы мағынасы туралы көлемді мақалалар, зерттеулер жазылды, кітаптар, ғылыми еңбектер шықты. Қ. Жұбанов, І. Кеңесбаев, Ғ. Мұсабаев, Ә. Қайдар, Ш. Сарыбаев, А. Махмұтов және т.б. ғалымдардың «Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы жөнінен», «Кейбір фразалар төркіні», «Қазақ тіліндегі кейбір сөздердің этимологиясы», «Қазақ тілі этимологиясынан этюдтер; «Кейбір қос сөздердің этимологиясы», «К вопросу о монгольско-казахских языковых связях», «Қазақ тіліндегі көнерген сөздердің басқа лексикалық топтармен байланысы», т.б. мақалалары құнды.

Р. Сыздық, А. Ысқақов, Ш. Сарыбаев, Ә. Қайдар «Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі» (1966); А. Махмұтов «Архаизмы, историзмы в казахском языке» (1963); Р. Сыздықова «Сөздер сөйлейді» (1980); «Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар» (2009); Е. Жанпейісов «Мұхтар Әуезовтің Абай жолы эпопеясының тілі» (1976); «Этнокультурная лексика казахского языка» (1989); Ә. Қайдаров «Структура односложных корней и основ в казахском языке» (1986.); Ә. Нұрмағамбетов «Сөз сырына саяхат» (1990). «Бес жүз бес сөз» (1994); Ж. Манкеева «Мәдени лексиканың ұлттық сипаты» (1997); А. Тымболова «Тұрақты тіркестер құрамындағы мағынасы күңгірттенген компоненттер» (1999); Б. Сағындықұлы «Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері» (2005); Б. Тоқанұлы «Қазақ тіліндегі көне сөздердің түсіндірме сөздігі» (2012); К. Қайыржан «Сөз сандық: қазақтың көне сөздері сөздігі» (2013); Г. Утемисова «Көнерген аталымдар сөйлейді» (2018), т.б. еңбектер жарық көрді. Бұл зерттеулерде фразеологизмдер мен мақал-мәтелдерде және ауыз әдебиеті үлгілерінде сақталған мағынасы көмескіленген көнерген сөздердің мағынасы талданған, жорамал-пікірлер айтылған. Түркі-моңғол тілдері деректеріне сүйене отырып, біршама сөздің негізгі мәні ашылған.

Ғалым Р. Сыздық ескіліктер ауыз әдебиеті үлгілерінде, алуан түрлі поэзиялық-прозалық шығармаларда; қос сөздердің сыңарларында; тұрақты тіркестер құрамында; мақал-мәтелдер құрамында; жергілікті (аймақтық) сөздерде; XV-XIX ғасырларда жасап өткен ақын-жыраулардың тілінде кездеседі [1, 24 б.] деп жазғандай тілдегі ескіліктер мақал-мәтел, тұрақты тіркес, қос сөздерден бөлек XV-XVIII жыраулар поэзиясы мен XIX ғасырдағы ақындар тілінде де ұшырасады. Ал XIX ғасырдағы ақындар дегенде ең алдымен қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлы еске түседі. Біз де бұл жұмыста, ұлы ақын Абай тілінде кездесетін кейбір ескіліктерді талдап көрсетеміз.

Абай шығармаларында ұшырасатын «көненің көздері» – архаизмдерді шартты түрде үш топқа бөліп қарастыруға болады. Біріншісі – бұл күнде қолданылмайтын ескіліктер, екіншісі – мағынасы түсінікті, бірақ қолданыстан шығып кеткен немесе шығып жатқан пассив сөздер, үшіншісі – қазірде де қолданылатын, бірақ өзгеше мағынаға ие болған элементтер. Бұл мақаламызда біз негізінен осы күнде қолданыла қоймайтын әрі мағынасы түсініксіз көнерген сөздерге тоқталамыз.

Біз талдайтын ескіліктер қазіргі әдеби тілде қолданылмайтын, мағынасы түсініксіз немесе күңгірт тартқан, Абай тілінде сақталғанымен, жеке-дара қолданыла бермейтін сөздер. Көнерген сөз деп алып отырған сөздердің негізгі өлшемі – ол көне немесе орта ғасыр түрік жазба ескерткіштерінде қолданылған заты түркі атау болуға тиіс. Архаизмге айналған кірме сөздер зерттеу нысанымызға кірмейді, негізгі объектіміз – төл сөздер.

Абай тілінен *алқау* «мақтау», *әйләу* «істеу», *бірлән/білән* «мен/менен мағынасындағы шылау», *гүзәл* «әдемі, сұлу», *жақ* «садақ», *күсу* «безу, ренжу», *кібік* «сияқты», *үшбу* «мынау» тәрізді тандап алынған архаизмдерді көне түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдері деректері негізінде талдаймыз.

1. **Алқа-** «мақтау, мадақтау, қолпаштау»:

Анттасып *алқайды*,

Сен тентек демеске.

Кім антын шайқайды,

Амал жоқ жемеске [2, 208 б.].

Абай қолданған *алқау* етістігі қазақ тіліндегі көнерген сөздердің бірі. Ол сонымен қатар *Алқатсаң алқат қызыңды, ақтар ол дәм-тұзыңды* деген мақалда сақталған [3, 72 б.].

Диалектологиялық сөздікте *алқа-* етістігінің Шығыс Қазақстан диалектілерінде сақталғаны туралы мәлімет бар [4, 56 б.].

Е. Жанпейісов Мұхтар Әуезовтің тілінде *алқа-* етістігінің қолданылатынын жазған болатын: Әжемнің *алқажаны* жетістіріп пе еді? Біреуді *алқан* қолтығына алып... [5, 151 б.].

А. Махмутов пен Р. Сыздықова өз еңбектерінде *алқа-* етістігін көнерген сөздер тізіміне кіргізген [6, 111 б.; 7, 139 б.].

Б. Қалиевтың сөздігінде *алқау* етістігі (ет. көне.) «құрметтеу, қошеметтеу, мақтау, мадақтау» деп түсіндіріліп, «Аласапыран» романынан мысал келтірілген: Жаса! Жаса! Жаса! Сұлтан атына *алқау* енді айыпкерлер үшін көтерме емес, желкелеу тәрізді (М. Мағауин, Аласапыран, 56) [8, 45 б.].

Алқа- етістігі түркі жазба ескерткіштерінде Орхон мұраларынан бастап көне дәуірлерден бері кең қолданылған, мысалы:

Орхон ескерткіштерінде *алқа-* «мақтау, мадақтау, жақсы тілекке болу» (КТ.53) [9, 38 б.].

Көне ұйғыр жазба ескерткіштерінде *алқа-* «мақтау» (Maitri.27-25); *өгүт-алқат* (қос сөз) «сол мағ.» (Man.I.26/24) [9, 382 б.].

Қарахан дәуірі мұраларынан Диуани лұғатит түркіте *алқа-* «мақтау» (DLT 145/126); Құтты білікте *алқа-* «қошеметтеу» (KB.5786).

Хорезм-Алтын Орда жазба жәдігерлерінен Қисасұл әнбияда *алқа* «мақтау, мадақтама, марапат, мақтаныш» (КЕ.142v9).

Алқау етістігі қазіргі түрік тілдерінен қырғыз және сібір тілдерінде ғана жұмсалады, мысалы:

Қырғыз т. *алқа*- «қадір тұту, қадірлеу» (КС 28).

Сары ұйғыр т. *алқас*- «тілектес болу, жақсылық қалау» [10, 14 б.]; алтай т. *алқа*- «тілектес болу, ақ тілегін білдіру; алғыс айту, рахмет айту» (АТС 24); хакас т. *алға*- «ақ тілегін білдіру, ақ батасын беру; алғыс, рахмет айту, сәттілік тілеу» (ХРС 22); тува т. *алға*- «мақтау, қошеметтеу, тілектес болу» [11, 73 б.].

Якут т. *алгаа*- «тілектес болу, ақ жарма тілегін білдіру, мақтау, мадақтау» (ЯРС 37).

Сонымен, көне және орта ғасыр ескерткіштерінде кең таралған, бірақ қазіргі түркі тілдерінен тек сібірдегі түркі тілдерінде кездесетін *алқау* етістігі қазақ тілінде белсенді жұмсалмаса да, Абай өлеңінде бір рет қолданылған.

2. Әйлә- «істеу, қылу, ету». Қазақ әдеби тілінде *не етейін, не қылайын* түрінде жұмсалатын сөз тіркесі Абай тілінде *не әйләйін* түрінде жұмсалды. *Әйләу* көмекші етістігі – ескі қазақ жазба тілінің элементі. Шағатай әдеби тіліне тән тұлғаны Абай өз өлеңдерінде қолданған:

Шын – Шикәр ләп есіме түскен сайын,

Сат – Сабырым қалмады мен *не әйләйін*.

Зат – Зайығ өмірім өтті менің бекер,

Тай – Талаптан, әйтеуір құр қалмайын [2, 60 б.]

Қазақ тілінде *қабыл айласын* «қабыл болсын», *рақым айласын* «рақым қылсын» тіркестерінде *айла-* түрінде сақталған болса, *зар илеу* тұрақты тіркесінде *иле-* боп өзгерген [12, 86 б.].

Әйлә- көмекші етістігі орта ғасыр жазба ескерткіштерінде кең қолданылған сөздердің бірі:

Көне ұйғыр жазба ескерткіштерінде *едле-* «бағалау» (АУ.552-16) [13, 123 б.].

Қарахан дәуірі құнды жәдігері Диуани лұғатит түрkte *едле-* «пайдалану, қолдану» (DLT 145/126).

Хорезм-Алтын Орда кезеңі мұраларынан Мұқадиметұл әдепте *ейле-* «жөндеу, ретке келтіру» (МЕ.64-1); Қисасұл әнбияда *ейле-* «істеу, қылу, ету» (КЕ.235r17).

Мәмлүк қыпшақ ескерткіштерінде *ейле-* «ету, қылу, істеу» (КК.24a/7; КІ.26; ТЗ.16a-3).

Шағатай жазба мұраларында *ейле-* «қылу, істеу» (Şiban.125b-6...; LD.629...).

Анадолы түрік жазбаларынан Деде Қоркут кітабында *ейле-* «жасау, істеу» (DКК.83-8...).

Қазіргі түрік тілдерінен бұл етістік оғыз тілдерінде белсенді қолданылады, ал қыпшақ тілдерінде болса, қазақ тіліндегідей тұрақты тіркестер құрамында ғана кездеседі:

Түрік т. *eyle-* «істеу, қылу, жасау» (ТС 840); әзербайжан т. *ейле-* «жасау, ету» (AzTS 405); түрікмен т. *eyle-* «қылу» (ТДС 798).

Ұйғыр т. *ейлемек* «жасау, орындау, істеу» (YUTS 119); өзбек т. *айламоқ* «істеу» (УТИЛ I 32).

Қарақалпақ т. *ейлеу*: *зар ейлеу* «қайғыру, зар еңіреу, зар қылу» (КкРС 280); татар т. *ейле-*: *диққат ейле-* «мүқият болу» (ТатРС 728); башқұрт т. *ейле-*: *қабул ейле-* «қабыл ету» (БТһ II 741); қарайым т. *ейля-* «істеу» (КРПС 656).

Тува т. *едиле-* «пайдалану, қолдану, іске жарату» [11, 151].

Моңғол т. *едлех-* «қолдану, пайдалану» (КМРС 324).

3. Бірлән/білән «мен/менен мағынасындағы шылау (*бірләннің* кейінірек мынан>менен>мен боп өзгергені белгілі):

1. Әуелі – не нәрсеге иман келтірсе, соның хақтығына ақылы *бірлән* дәлел жүргізерлік болып, ақылы дәлел – испат қыларға жарас, мұны якини иман десек керек. Екіншісі – кітаптан оқу *бірлән* яки молдалардан есту *бірлән* иман келтіріп, сол иман келтірген нәрсесіне соншалық біріктік керек (13-қара сөз).

2. Біздің ең байымызды: «сәнің шақшы аяғың *білән* пышыратырға қойған идән түгіл, шық, сасы қазақ», – деп, үйінен қуып шығады (2-қара сөз).

Абай көне түркі әдеби тілінен жалғасып келе жатқан көне формалардың бірі *бірлән* шылауын қара сөздерінде 18 рет қолданған. Ал *білән* тұлғасын татарша сөйлемде бір рет берген. Ақында негізінен «менен» варианты жиі кездеседі.

Бірлән сөзіне қатысты қазақ зерттеушілері төмендегідей тұжырымдар жасаған:

Ғ. Мұсабаев қара сөздердегі *бірлән* сөзін кітаби тілдің элементі деп бағалаған [14, 212 б.].

Әбілқасымов XX ғасырға дейінгі қазақ жазбаларында «мен» жалғаулық шылауының орнына *бірлән* көне тұлғасының жиі жұмсалғандығын айтқан [15, 122 б.].

Қазақ әдеби тілінің тарихын зерттеушілер «мен» көмектес жалғауының мағынасында XX ғасырдың басындағы прозалық шығармалар тілінде кейде *бірлән* енді кейде *илән* шылауларының қатар жұмсалғандығын жазады [16, 123 б.].

Негізінен *бірлән* «бірге» мағынасындағы сөз кейінірек «мен/менен» деген шылау мәніне ие болған. Көне түркі жазба ескерткіштерінде *бірлән/бірле* түрінде жұмсалып, қазіргі қазақ тіліне «мен» түріне дейін өзгеріп жеткен. Мысалы: *бірлән>білән>мілән>мелен>менен>мен*. Сонда *бірлән* – «мен» шылауының ең көне формасы.

Бірлән/білән сөзі көне және орта ғасыр жазба ескерткіштерінде кең қолданылған:

Орхон мұраларынан Күлтегін ескерткішінде *бирле* «бірге» (KT.G.4...).

Көне ұйғыр жазулы ескерткіштерінде *бирле/бирлен/биле/билен* «менен, бірге, екеуіміз бірге» деген көп вариантта жұмсалған (EUTS 44; ДТС 105).

Диуани лұғатит түрkte *бирле* «менен, мен, бірге» деген формасы ғана бар (DLT 36/23...): *Аллар бирле урушма, беглер бирле турушма* «Алыптармен ұрыспа (жекпе-жекке шықпа, соғыспа), бектермен тұрыспа» (DLT.I.182)

Құтты білікте *бирле* «менен, мен» (KB.1...).

Хорезм-Алтын Орда дәуірі жазба жәдігерлерінде *бирле/бирлен* «сол мағ.» (ME 3-7...; KE.1v3...).

Қыпшақ жазба мұрасы Кодекс куманикуста *бирле* (KipTS 32).

Мәмлүк қыпшақ ескерткіштерінде *бирле/бирлен* (TZ.83.a-6.).

Шағатай жазбаларында *биле/билен* (Şiban.4b-11...).

Анадолы түрік жәдігерлерінде *бирле* (TS I 599).

Қазіргі түрік тілдеріне келсек, қазақ тіліне ең жақын деп саналатын қырғыз, қарақалпақ, ноғайда кездеспейді. Қыпшақ тілдерінен татар, құмық және қарайымшада қолданылады:

Татар т. *бірлән/білән* «менен, мен, бірге» [17, 57 б.].

Алыста жирден күрүнедір,

Ақ Иділнің ақ ташы,

Қайда барып, қайда йүрмий,

Ир баш-қайы *білән* ат башы «Алыс жерден көрінер, ақ Еділдің ақ тасы, қайда барып, қайда жүрмес, ер басы мен ат басы».

Құмық т. *булан* «мен, менен»; *булан-бірле* «бірге» (KumTS 82); қарайым т. *биян/билен* «мен, менен» (КРПС 119).

Өзбек т. *бирлә/бирлән* «менен, мен» (УТИЛ I 119); ұйғыр тілінің диалектілерінде *бирле* «бірге, менен» [18, 100 б.]; *билен* «мен, менен» (YUTS 41).

Түрік тілінің диалектілерінде *birle* «кезде, сәтте, мезетте» (DS II 702); *bile* (esk.) «бірге» (TS 335); әзербайжан тілінің говорларында *биле* «бірге» (ЭСТЯ II 141); түрікмен т. *билен* «мен, менен»; *биле* «бірге» (ТДС 68).

Алтай т. *пиле/пулең* «мен, менен» (ЭСТЯ II 140); сары ұйғыр т. *пли* [10, 92 б.]; тува т. *биле* [11, 95 б.]; хакас т. *мынаң* (ХРС 111).

4. Гүзәл «әдемі, сұлу»:

1. Йүзі рәушан, көзі гәуһәр

Лағил дек бет үші әхмәр,

Тамағи қардан әм биһтар

Қашың, күдрәт коли шигә.

Өзәң *гүзәлләра* раһбар,

Сәңә ғашик болып кәмтар [2, 58 б.].

2. Адам баласын құрт, құс өзге хайуандар сипатында жаратпай, бұл *гүзәл* сипатты беріп, екі аяққа бастырып, басын жоғары тұрғызып, дүниені көздерлік қылып... жаратпақтығы махаббат емес пе? (38-қара сөз).

Гүзәл шағатай жазба ескерткіштеріне тән түбі түркі сөзі. Қазақ әдеби тілінде мүлдем қолданылмайды. Абай өзінің кейбір өлеңдері мен қара сөздерін ескі қазақ жазба тілінде (шағатайша) жазғаны белгілі. Жоғарыдағы өлең мен қара сөзін сол үлгіде жазғандықтан, *гүзәл* деген оғыз және қарлұқ тілдеріне тән сөзін пайдаланған.

Гүзәл сөзі оғыз, қарлұқ тілдері мен кейбір (оғыздарға жақын) қыпшақ тілдерінде қолданылады:

Түрік т. *güzel* «сұлу, әдемі; жақсы, тамаша» (ТҚС 236); түрікмен т. *гөзел* «әдемі» (ТДС 302); әзербайжан т. *көзал* «жақсы, тамаша; сұлу» (АзРС 185).

Қырғыз т. *көзөл* «лайықты, мақтауға лайық; мықты, абадан» (КиргРС I 431); ноғай т. *көзел* «сүйкімді, әдемі; сүйікті»: *Көзел көзел туыл, кимди йанын сүйсе сол көзел ди* «Сұлу сұлу бол, бірақ жаның кімді сүйсе сол сұлу» (НРС 177);

Татар әдеби тілінде бұл сөз жоқ, алайда ауыз әдебиеті жырларында сирек болса да кездеседі:

Уйсу йирге қар жауа,

Ниге жаумый үзенге.

Күзі түбен күңлі сүрен,

Нерсе булду *гүзелге* «Ойыс жерге қар жауат, неге жаумайт өзенге. Көзі төмен көңлі түскен, не боп қалды *гүзелге*» [19, 91 б.].

Құмық т. *гөзел* «керемет, тамаша, жақсы; сұлу, көрікті, әдемі» (КумРС 82); қарайым т. *гөзал* «әдемі» (КРПС 161).

Ұйғыр т. *гөзал* «сұлу» (YUTS 135); өзбек т. *гөзал* «асқан сұлу» (УТИЛ I 201).

5. Жақ «садақ, жай»:

Өмір жолы – тар соқпақ, бір иген *жақ*,

Иілтіп, екі басын ұстаған хақ.

Имек жолда тиянақ, тегістік жоқ,

Құлап кетпе, тура шық, көзіңе бақ (Абай 227).

Біз бұл өлең шумағындағы *жақ* сөзін «садақ» деп тауып, «садақ, жай» деген анықтама бердік. Бірақ Абай тілі сөздігінде бұндағы *жақ* сөзі «адам немесе жануардың жақ мүшесі» дегенмен байланысты берілген. Сөздікті құраушылар «Өмір жолы – тар соқпақ, бір иген (иілген) жақ» деген өлең жолындағы *жақ*-ты «садақ» мағынасындағы *жақ* сөзі деп ойламаған болса керек.

Жақ сөзі «садақ» мағынасында қазіргі қаламгерлер шығармаларында да қолданылады:

«Мұндай *жақты* тарту үшін көп күш керек, – деді Ораз-Мұхамед». «Мұндайда сауыт-сайман атқа бөктеріліп, жақ, қорамсақ, шоқпар сияқты артық-ауыс қару ердің алғы, артқы қасына, қанжығаға байланады (М. Мағ. 40, 55).

Жақ көнерген сөзі мақал-мәтелдерде де сақталған:

Жалғыздың жағы жоғалса да табылмайды, көптің оғы жоғалса да табылады (БС 68, 154) [3, 33 б.].

Жақ тарту «соғысу, жаугершілік жүргізу, жауды өлтіру, садақ тарту»:

Қасарысқан жауыма,

Қан кешуде жақ тартсам,

Арнап айтар айым сол,

Сиынып тартар жаным сол (Қарақыпшақ Қобыланды) [5, 155 б.].

Жақ сөзі көне түркі жазба ескерткіштерінде көбіне *йа* формасында кездеседі:

Көне ұйғыр жазба ескерткіштерінде *йа* «садақ, жай»; *алтун йа* «алтын садақ» (Oguz.36/316); *йа кур-* «садақ тарту» (ДТС 221).

Қарахан дәуірі жәдігерлерінде *йа* «садақ» (DLT 143/124; KB.371).

Хорезм-Алтын Орда жазба мұраларында *йа* «садақ; мерген (жұлдыз жорамалдағы «мерген» белгісі)» (ME.18-3; KE.66v5).

Қыпшақ ескерткіші Кодекс куманикуста *йа/йаа* «садақ» (CC.65b/12).

Мәмлүк қыпшақ жазбаларында *йай/йа* «садақ» (TZ.29b.1); *йайчы* «садақшы, мерген» (KK.62b/11).

Шағатай дәуірі мұраларында *йа/йай* «садақ» (ŞibanH.189a-7); *йайы* «жай, жақ, садақ» (Поппе 1938: 563).

Анадолы түрік жазба ескерткіштерінде *йа/йай* «садақ» (DKK.110-9; Sühey1.29-3).

Қазіргі түрік тілдерінде *йай* тұлғасында кең таралған:

Қырғыз т. *жаа* «садақ» (KS 158); карақалпақ т. *жай* (КкРС 211); *оқ-жай* «садақ пен оқ» (КкРС 490); ноғай т. *йай* (НРС 457); татар т. *жәйә* (Öner 2009: 53); башқұрт т. *йәйә* (BTS 725); *йан* (БРС 840); қарашай-балкар т. *жайа* (KBTS 145); құмық т. *жайа* (KumTS 68); қарайым т. *йаа/йа/йайа* (КРПС 218).

Өзбек т. *йой* «садақ» (УТИЛ 67); ұйғыр т. *йа* «жай, садақ» (YUTS 454); ұйғыр тілінің диалектілерінде *оқ-йа* (қос сөз) «садақ, садақ пен жебе» [18, 114 б.].

Түрік т. *уау (йай)* «садақ» (TS 2553); әзербайжан т. *уау (йай)* «садақ» (AzTS 1234); *уау оқ* «садақ пен оқ» (ЕСТЯ IV 75); түрікмен т. *йаай* «садақ» (ТДС 838); гагауз т. *йай/йайы* «садақ» (ГРМС 209).

Сары ұйғыр т. *йа* «садақ, садақ оғы»; *оқ йа* «садақ пен жебе» [10, 33]; алтай т. *жаа* «садақ, жебе» (ATS 47); телеуіт диалект. *д'аа* «садақ, жай» (TelAS 19); тува т. *ча* «садақ» [11, 104 б.]; хакас т. *чаажах* «садақ; жебе; садақ пен жебе» (HTS 71); сағай және қойбал диалект. *чаг* «садақ пен оқ» (Радлов III 1842).

Якут т. *ох саа* «оқ пен жай» (ЯРС 304); чуваш т. *су* «садақ»; *уксу/оқсу* «оқ пен садақ» [20, 129 б.].

6. Күсу «ренжу, өкпелеу, налу; безу, жеккөру; түңілу, жалығу»:

Қазақ тілінде қолданыла бермейтін *күсу* егістігін Абай өз өлендерінде бірнеше рет қолданған:

1. Соры қалың, соққы жеген пышанамыз

Қайтып суып, жалғаннан *күсе аламыз*.

Құр дәрімен атқанға өлмейді екен,

Өмірі мақтаншаққа нысанамыз [2, 269 б.].

2. Ой, дәурен өмір емес, бір керген түс,

Ойға тойма, қызықты *қиялдан күс*

Қарашы, өз бойыңа түгел ме екен,

Ыстық жүрек, өң-шырай, қуат пен күш? [2, 291 б.].

3. Айла менен амалды

Меруерттей тізіппін.

Жалмауыздай жалаңдап,

Ар, ұяттан күсіппін [2, 302 б.].

4. Мен-дағы жүргенім жоқ малдан күсіп

Айттым, балам, басыңа мейрім түсіп

Ер Әзім тәуекел қып жаннан күсіп.

Арқаннан ұстады да, кетті түсіп [2, 324 б.].

Күсу етістігі оғыз тілдеріне тән сөздердің бірі. Оның қолданыс аясын түрік жазба ескерткіштері мен тілдерінен көреміз. Тіпті, Қарахан дәуірі ғұлама ғалымы, түркі тілдері сөздігін жасаушы Махмұд Қашқари Диуани лұғатит түрк атты еңбегінде күсу етістігін оғыздікі деп атап көрсетеді: күс- «оғыздарда өкпелеу, ренжу; ренішті білдіру; безу, сырт айналу» (DLT 269/236).

Хорезм-Алтын Орда дәуірі жазба жәдігерлерінен Ибн Мүхенна лұғатында күс- «өкпелеу» (IML.94A.2).

Мәмлүк қыпшақ ескерткіштерінде күс- «ренжу, өкпелеу; ашулану» (КірTS 169); [22, 152 б.].

Анадолы түрік жазбаларынан Деде Қорқут кітабында күс- «ренжу» (DKK.238-9).

Бұл етістік қазіргі түркі тілдерінен оғыз тілдерінде белсенді жұмсалады. Қыпшақ тілдерінен тек оғызға жақын (сол тілдердің әсері айтарлықтай байқалатын қыпшақ тілдерінде) қырым татар, құмық, қарайымшада кездеседі:

Түрік т. *küs*- «өкпелеу, ренжу, налу» (ТҚС 360); гагауз т. күс- «сол мағ.» (ГРМС 303); азербайжан т. күс- «сол мағ.» (АзРС 176).

Құмық т. күс- «жек көру, жақтырмау, ұнатпау» (КумTS 186); қырым татар т. күс- «жалығу, шаршау, іші пысу» (КТРС 412); қарайым т. күс- «ренжу, өкпелеу; безу, жырақ кету» (КРПС 354).

7. **Кібік** «сияқты, секілді»:

Олардың шәкірттерінің көбі біраз ғарап-парсыдан тіл үйренсе, бірлі-жарым болымсыз сөз бахас үйренсе, соған мәз болып, өзіне өзгешелік беремін деп әуре болып, жұртқа пайдасы тимек түгіл, түрлі-түрлі зарарлар хасил қылады. «һай-һой!» менен, мақтанменен қауымды адастырып бітіреді. Бұлардың көбі әншейін жәһил түгіл *жәһилләр кібік* талап болса, қайда қақ сөздер келсе, қазір нысапқа қайтсын һәм ғибраттанасың. Рас сөзге ор қазып, тор жасамақ не деген нысап, құры өзімшілдік һәрбір өзімшілдік – әрбір адамды бұзатын фиғыл (38-қара сөз).

Абай өз шығармаларында қазіргі әдеби тілімізде актив «секілді» шылауын көп қолданған. «Сияқты» шылауын бір-ақ рет пайдаланған. Ақын тілінде *сықылды* формасы да біраз кездеседі. Ал ескі қазақ жазба тілінде жазылған 38-қара сөзінде болса, оғыз тілдеріне тән *кібік* формасын бір рет қана жұмсаған.

Әбілқасымов XVIII-XIX ғасыр кеңсе қағаздары тіліндегі лексикалық ерекшеліктің бірі қазақ тіліндегі «сияқты» сөзі *кібік* түрінде оғыз тілдеріндегіше берілуі деп айтады: *дос кібік* «дос сияқты» т.б. [23, 19 б.].

Кібік шылауының «форма, қалып, түр» мағынасындағы *кеп* сөзінен келгені жазылады (ЭСТЯ V 16).

Кібік шылауы түрік жазба ескерткіштерінде көне дәуірлерден бері түрлі формада қолданылып келеді:

Диуани лұғатит түрkte *кипи* «оғыздарда «сияқты» (DLT 243/211...).

Хорезм-Алтын Орда жазба жәдігерлерінде *кәби* «сияқты» [24, 168 б.].

Қыпшақ жазба ескерткіші Кодекс куманикуста *киби* «секілді» (КірTS 147).

Мәмлүк қыпшақ жазбаларында *киби/кеби* «сияқты» (КірTS 147); Мәмлүк қыпшақ ескерткіші Әл кәуәнинүл күллиеде *кибик* «секілді» (КК.32b11...).

Шағатай дәуірі ескерткіші Лүтфи диуанында *киби* «сияқты» (LD.1...).

Анадолы түрік жазба мұраларында *киби/гиби/гибиже/гивин* «сияқты» (YeniTS 93; DKK.9-3...).

Кібік қазіргі түрік тілдерінен татар мен башқұртта актив қолданылады, соған қарап Абайдағы бұл форма татардікі болса керек:

Башқұрт т. *кіби* «сияқты» (BTS 270); башқұрт ауыз әдебиеті үлгілерінде *кiвiк* «сол мағ.»:

Кис булдымы, тауыш басылдымы

Мин кімділер көтем. Был ниме?

Кімдір киліп ишік шақыр *кiвiк*

Киліп инір *кiвiк* бұлмеме «Кеш болды ма, дауыс басылды ма? Мен біреуді күтем, бұл неме? Бірі келіп есік қағардай ма? Келіп кірердей ме бөлмеме» (BTS 273).

Татар т. *кiбiк/күк* «сияқты, секілді, сықылды» (ТатРС 162, 217):

Ал-жапқышы ал ми елле,

Алдында алма бар ми елле,

Сандуғач *кiбiк* сайрыйсың,

Аузында қуш бар мы елле «Алжапқышы ал ма/Алдында алма бар ма/Сандуғаштай сайрайсың/Аузында құс бар ма».

Алт ат жиктім падерт илттім,

Казанский кантурға,

Малым түгүл жаным фида,

Сізнің *кiбiк* матурға «Алты ат жектім, конверт жібердім/Казанский канторға/Малым түгіл, жаным пида/Сіз сияқты сұлуға».

Қырым татарлары т. *киби* «сияқты» (КТРС 405); құмық т. *йимик* «сияқты, секілді» (KumTS 397).

Түрік т. *gibi* «сияқты» (ТҚС 222); әзербайжан т. *кими* «сияқты» (Радлов II 1404).

8. Үшбу «бұл, осы»:

Қазақ әдеби тілінде «осы» түрінде жұмсалатын есімдікті Абай өз аудармасында *үшбу* формасында қолданған:

Үшбу хиял келсе басқа,

Сен жүдер деп мен үшін,

Болар еді қайнамасқа,

Мыс қазандай сорлы ішім [2, 354 б.].

Ғалымдар кітаби тілдің лексикасынан сақталып, жиі қолданылатын грамматикалық тұлғаларға *һәм, илән, ләкін, хақында* шылауларын, *үшбу* есімдігін жатқызуға болады дейді [16, 115 б.]. Абайдағы *үшбуні* осылайша ашғатай әдеби тілінің элементі деп зерттесек болады.

Абайдағы *үшбу* қазақ тіліндегі *осы*, түрік жазба ескерткіштеріндегі *ош/уш/үшбу/ошбу/ишбу*, түркі тілдеріндегі *ошо/оша/ошу/ушу/усы* варианттарымен байланысты (ЭСТЯ I 493).

Үшбу сөзі түркі жазба ескерткіштерінен көне ұйғыр дәуірінен бері қолданылған:

Көне ұйғыр жазулы ескерткіші Оғыз қаған дастанында *ошбу* «осы, бұл»: *йолда ошбу айғыр ат көзден йитү қачты кетті* «жолда бұл айғыр көзден ғайып болды» (ДТС 372).

Диуани лұғатит түрkte *уш* «мынау, мына, міне» (DLT 30/17...)

Хорезм-Алтын Орда дәуірі мұраларынан Құтбтың Хұсрау мен Шырынында *ошбу* «бұл» [25, 120 б.]; Қиссасұл әнбияда *уш* «міне, осы» (KE.37v12...)

Мәмлүк қыпшақ ескерткіштерінде *үшбу/ишбу* «мынау, міне, осы» (КірTS 294).

Шағатай жазба ескерткіштерінде *үшбу/ишбу* «міне, осы» [26, 137 б.].

Анадолы түрік жазбаларында *ишбу/үшбу* «міне, осы» (YeniTS 118).

Қазіргі түрік тілдерінен қарайымшадан бөлек қыпшақ тілдерінде бұл форма кездесе бермейді. Шағатайшаның жалғасы деп саналатын қарлұқ тілдерінде (өзбек, ұйғыр) болса белсенді жұмсалады. Түрік тіліне келсек, ишбу деген вариантында қолданылады.

Қарайым т. *ушбу/ушпу* «осы, бұл, мынау» (КРПС 588).

Өзбек т. *ушбу* «осы, мына» (УТИЛ II 1981: 289); ұйғыр т. *ушбу* «міне осы, міне мынау» (YUTS 440).

Түрік т. *işbu* «осы, бұл, дәл осы» (ТҚС 292).

Қорытынды. XX ғасырдың басында көшпелі өмір салтының қысқа мерзімде күшпен отырықшылыққа жаппай алмастырылуы қазақы тұрмыс-тіршілікке байланысты көптеген ұғымдардың да халық тілінен қалыс қалып, ұлт жадынан өшуіне, біртіндеп ұмытылуына әкеліп соқты. Дәстүрлі қазақ қоғамының тұтастай өзгеруі бұл күндері тұрақты тіркестер құрамындағы, өткен ғасырдағы ақындар тіліндегі кейбір сөздердің негізгі мағынасын түсінбейтін жағдайға жеткізді. Сол себепті ескіліктерді табу, жинау, сөздіктерге енгізу, мағынасын ашу ұлт тілінің байлығын төкпей-шашпай өз қалпында көрсету үшін өте маңызды деп білеміз. Осындай жұмыстардың арқасында лексикалық қор молаяды. Ескіліктің негізгі мағынасын түсінген тіл тұтынушылары оны орнымен қолдануға дағдыланады. Мағынасы ашылған көнерген сөздерді жаңа атау, ғылыми термин ретінде қолдануға, олардың мағынасын жаңғыртуға да жол ашылады. Әсіресе, тіліміздің қолданыс аясы кеңейіп, оның сөздік қоры дамып жатқан қазіргі кезеңде төл сөздеріміздің негізінде термин жасау ісі өте маңызды. Мұндай дәстүр тілде болатыны белгілі. Мысалы, *төре, ханым, орда (білім ордасы, елдорда), ота, оташы, сайгүлік, сақшы, шеру, тон, ұлан* (Ұлттық ұлан) және т.б. көптеген көнерген сөздер актив қолданысқа көшуі немесе сала термині ретінде орныға бастауы соның айқын көрінісі.

Мақаламызда Абайдағы мағынасы түсініксіз атаулардың барлығын қамтымадық, негізінен ескілік деген категорияға сәйкес келетін ұғымдар жайында сөз еттік. Бізше ескілік категориясы бірнеше өлшемшартқа бағынуы керек. Біріншіден, ескіліктер қазіргі тіліміздегі қолданыстан шыққан ұғымдар; екіншіден, ауыз әдебиеті мұраларында сақталып, жеке-дара қолданылмайтын атаулар және жеке тұрғанда мағынасы түсініксіз, күңгірт тартқан сөздер. Ескіліктің тағы біреу негізгі өлшемі – ол көне немесе орта ғасыр түркі жазба ескерткіштерінде қолданылған заты түркі атау болуға тиіс. Сонымен, Абай лексикасындағы көнерген сөздер ішіндегі қазіргі әдеби норма тұрғысынан қарағанда көнерген болып есептелетін *алқау* «мақтау», *әйлау* «істеу», *бірлән* «мен/менен», *гүзал* «әдемі, сұлу», *жақ* «садақ», *күсу* «безу, ренжу»; *кібік* «сияқты», *ушбу* «мынау» сияқты 8 сөз қарастырылды. Біз зерттеген осы 8 сөздің барлығы ескілік деген анықтамаға әбден сәйкес келеді. Бұл сөздердің барлығы да қазіргі қазақ әдеби тілінде жеке-дара қолданылмайды, актив қолданыстан шыққан және көне ескерткіштерде бар сөздер.

Зерттеу нысанына алған архаизмдерді тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы қазіргі түркі тілдері және көне түркі тілдерінің материалдары негізінде талдап шықтық. Сөйтіп, мағынасы күңгірт тартқан, бүгінгі күнгі оқырманға түсініксіз болған сөздердің мағынасын аштық. Сөздерді талдай келе, Абай немесе Абай заманындағы кей сөздердің қазіргі қазақ тілінде ұмытылып, актив жұмсалмайтынын байқадық. Ондай көне сөздердің орнын әр кезеңде араб, парсы және моңғол тілдерінен енген сөздер алмастырған. Мысалы, *алқаудың* орнын – *мақтау*, *аранның* орнын – *нәпсі*, *құлқын*; *есірік* сөзінің орнын – *мас*, *жай* сөзінің орнын – *найзағай* тәрізді кірме сөздер басқан. Тілдің тарихи даму барысында осы үдерісті қайта зерделей отырып, көнерген төл сөздерімізді түгендеп, олардың мағынасын ашып, қайтадан тілдік қолданысқа енгізсек, қазақ тілінің лексикалық және терминологиялық қорын ұлт тілінің ішкі мүмкіндігі есебінен байытып, толықтырудың маңызды көздерінің бірін тиімді пайдалануға негіз қаланады деп санаймыз.

Әдебиеттер

- 1 Сыздық Р. Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар. – Алматы: Арыс, 2009. – 272 б.
- 2 Абай Құнанбаев шығармаларының бір томдық толық жинағы. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1961. – 696 б.
- 3 Кейкін Ж. Қазақтың 777 мақалы мен мәтелі. – Алматы: Өлке, 2002, – 448 б.
- 4 Диалектологиялық сөздік. – Алматы: Арыс, 2007. – 800 б.
- 5 Жанпейісов Е. Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясының тілі. – Алматы: Ғылым, 1976. – 168 б.
- 6 Махмұтов А. «Қазақ тіліндегі көнерген сөздердің басқа лексикалық топтармен қарым-қатынасы», Қазақ тілі тарихы мен диалектологиясының мәселелер (мақалалар жинағы). – Алматы: Ғылым, 1963. -109-141 бб.
- 7 Сыздықова Р. Абай шығармаларының тілі. – Алматы: Ғылым, 1968. – 331 б.
- 8 Қалиев Б. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2014. – 728 б.
- 9 Древнетюркский словарь. Ленинград: Наука, 1969. – С. 676.
- 10 Малов С. Язык желтых уйгуров. – Алматы: Наука, 1957. – С. 196.
- 11 Ölmez M. Tuvacanin Sözcükleri Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle. Wiesbaden, 2007. – 516 s.
- 12 Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы: Санат, 1994. – 190 б.
- 13 Doğan İ.; Usta Z. Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı. – Ankara: Altınpost Yayınları, 2014. – 416 s.
- 14 Мұсабаев Ғ. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 640 б.
- 15 Әбілқасымов Б. XIX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдеби тілі, – Алматы: Ғылым, 1982. – 224 б.
- 16 XX ғасырдағы қазақ әдеби тілі. – Астана: Елорда, 2000. – 344 б.
- 17 Öner M. Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü. – Ankara: TDK Yay., 2015. – 604 b.
- 18 Малов С. Уйгурские наречия Цинзяна. – Москва: Издательство восточной литературы, 1961. – С. 183.
- 19 Kunos I. Kazan Tatar Manileri (çev. Kaçalin M.). – Ankara: TDK Yay., 2013. – 140 s.
- 20 Федотов М. Этимологический словарь чувашского языка, Том I-II. – Чебоксары: Чувашский государственный институт гуманитарных наук, 1996. – С. 470.
- 21 Sadikov T.; Şarşembayev B. Manas Destanı: Kırgızca-Türkçe Büyük Dizin, – Ankara: TDK Yay., 2011. – 1647 s.
- 22 Құрысжанов Ә. Исследование по лексике старокыпчакского памятника XIII века тюркско-арабского словаря. – Алматы: Издательство Наука Казахской ССР, 1970. – С. 234.
- 23 Әбілқасымов Б. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдеби тілінің жазба нұсқалары. – Алматы: Ғылым, 1988. – 242 б.
- 24 Боровков А. Лексика среднеазиатского тевфсира XII-XIII веков. – Москва: Издательство восточной литературы, 1963. – С. 368.
- 25 Zayaczkowski A. Naystarsza Wersya Turecka Husrev u Şirin Qutba, T. III, Słownik Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1961. – 207 s.
- 26 Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, Т. I-II. – Санкт-Петербург: Типография императорской академий наук, 1869-1871. – С. 810.

Ш. Курманбайұлы¹, М.Е. Адилов²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан,

²Казахский Национальный педагогический университет имени Абая,
Тюркологический центр имени Немата Келимбетова, Алматы, Казахстан

Архаизмы в языке Абая

Аннотация. В данной статье нами был осуществлён анализ отдельно взятых архаизмов Абая, которые практически вышли из активного употребления. Представленные архаизмы в современном литературном языке не используются. Мы можем встретить их лишь только во фразеологизмах, пословицах и парных словах. В результате исследований выяснилось, что некоторые архаизмы претерпели смысловое значение и требуют конкретных уточнений. Чтобы разобрать эти слова нужно обратиться к материалам родственных языков. В данной работе мы постарались установить значение некоторых архаизмов из наследия поэта с помощью современных тюркских языков и древнетюркских памятников.

Ключевые слова: казахский язык, язык Абая, архаизмы, тюркские языки, древнетюркские памятники, лексикология, этимология.

Sh. Kurmanbaiuly¹, M. Adilov²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan1,

²Abay Kazakh National Pedagogical University, Nemat Kelimbetov Turkology Center, Almaty, Kazakhstan2

Archaisms in Abay's Writing

Abstract. In this article, we have analyzed individual archaisms of Abay, which are almost out of active use. The presented archaisms are not used in the modern literary language. We can only find them in phraseological units, Proverbs, and paired words. As a result of research, it turned out that some archaisms have undergone semantic meaning and require specific clarifications. To parse these words, you need to refer to the materials of related languages. In this work, we have tried to analyze and give meaning to some archaism of the great poet Abay's poetry using materials from the Turkic and Mongolian languages.

Keywords: Kazakh language, Abay language, archaisms, Turkic languages, ancient Turkic monuments, lexicology, etymology.

References

- 1 Syzdyk R. Kazak tilindegi eskilikter men janalyktar [Archaisms and neologisms in the Kazakh language] (Almaty, Arys, 2009, 272 p.). [in Kazakh]
- 2 Abay Kunanbayev shygarmalarynyn bir tomdyk tolyk jinagy [The complete works of Abay] (Almaty, Kazaktyn memlekettik korkem adebiet baspasy, 1961, 696 p.) [in Kazakh]
- 3 Keikin J. Kazaktyn 777 makaly men mateli [777 Kazakh Proverbs] (Almaty, Olke, 2002, 448 p.). [in Kazakh]
- 4 Dialektologialyk sozdik [Dialectological dictionary] (Almaty, Arys, 2007, 800 p. [in Kazakh]
- 5 Janpeyisov E. Muhtar Auezovtyn «Abai zholy» epepeiasynyn tili. [Language of the novel Abay Zholy] (Almaty, Gylym, 1976, 168 p.). [in Kazakh]
- 6 Mahmutov A. Kazak tilindegi konergen sozderdin baska leksikalyk toptarmen qarym-qatınasy [Archaisms in the Kazakh language and their connection with other lexical units] (Almaty, Gylym, 1963, 141 p.). [in Kazakh]
- 7 Syzdykova R. Abay shygarmalarynyn tili [Language of Abay's works] (Almaty, Gylym, 1968, 331 p.) [in Kazakh]

- 8 Kaliev B. Kazak tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language] (Almaty, Memlekettik tildi damyту институты, 2014, 728 p.). [in Kazakh]
- 9 Drevnetyurkski slovar [Ancient Turkic dictionary] (Leningrad, Nauka, 1969, 676 p.). [in Russian]
- 10 Malov S. Yazyk jelytyh uigurov [The language of the yellow Uighurs] (Almaty, Nauka, 1957, 196 p.) [in Russian]
- 11 Ölmez M. (2007) Tuvacanın Sözcüğü Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle [Vocabulary of the Tuvan language] (Wiesbaden, 516 p.) [in Turkish]
- 12 Syzdyqova R. (1994) Sozder soileidi [The words saying] (Almaty, Sanat, 1994, 190 p.) [in Kazakh]
- 13 Doğan İ.; Usta Z. Eski Uygur Türkçesi Sözcüğü Varlığı [Vocabulary of the old Uighur language] (Alınpost Yayınları, Ankara, 2014, 416 p.) [in Turkish]
- 14 Musabaev G. (2008) Kazak til biliminin maseleleri [Problems of Kazakh linguistics] (Almaty, Arys, 640 p.). [in Kazakh]
- 15 Abilkasymov B. XIX gasyrdyn ekinshi jartysyndagy qazaq adebi tili [Kazakh literary language in the XIX century] (Almaty, Gylym, 1982, 224 p.) [in Kazakh]
- 16 XX gasyrdagy qazaq adebi tili [Literary language in the twentieth century] (Astana, Elorda, 2000, 344 p.) [in Kazakh]
- 17 Öner M. (2015) Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü [Dictionary of the Tatar language] (TDK, Ankara, 604 p.) [in Turkish]
- 18 Malov S. Uigurskie narechiya Sinzyana [Uyghur dialects of Xinjiang] (Moskow, İzdatelstvo vostochnoi literatury, 1961, 183 p.) [in Russian]
- 19 Kunos I. 2013 Kazan Tatar Manileri [Tatar folk rhymes] (TDK Yay., Ankara 140 p.) [in Turkish]
- 20 Fedotov M. Etimologicheski slovar chuvashkogo yazyka [Etymological dictionary of the Chuvash language] (Cheboksary, Chuvashskiy gosudarstvenniy institut gumanitarnih nauk, 1996, 470 p.) [in Russian]
- 21 Sadikov T., Şarşembayev B. Manas Destanı Kırgızca-Türkçe Büyük Dizin [Dictionary of the Manas epic] (TDK Yay, Ankara, 2011, 1647 p.) [in Turkish]
- 22 Kuryszhanov A. Issledovanie po leksike starokypchakskogo pamyatnika XIII veka turksko-arabskogo slovarya [Research on the vocabulary of the old Kypchak monument of the XIII century of the Turkic-Arabic dictionary] (Almaty, Gylym, 1970, 234 p.) [in Russian]
- 23 Abilkasymov B. XVIII-XIX gasyrlardagy qazaq adebi tilinin zhazba nusqalary [Literary letters of the XVIII-XIX Centuries] (Almaty, Gylym, 1988, 242 p.) [in Kazakh]
- 24 Borovkov A. Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vekov [Vocabulary of the Central Asian tefsir of the XII-XIII centuries] (İzdatel'stvo vostochnoi literatury, Moskva, 1963, 368 p.). [in Russian]
- 25 Zayaczkowski A. Naystarsza Wersya Turecka Husrev u Şirin Qutba T. III, Slownik. [The Poem Khusraw and Shirin of Qutb] (Panstwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa, 1961, 207 p.) [in Polish]
- 26 Budagov L. Sravnitelnyi slovar turesko-tatarskih narechij [Comparative dictionary of Turkish-Tatar dialects] (Sankt-Peterburg, Tipografia imperatorskoi akademiy nauk, 1869-1871, 810 p.). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Құрманбайұлы Шерубай – негізгі автор, Филология ғылымының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақ тіл білімі кафедрасының профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Әділов Марлен – PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Нemat Келімбетов атындағы Түркітану орталығының бас ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

Kurmanbaiuly Sherubay – main author, Professor of Department of Kazakh linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Adilov Marlen – PhD, Chief researcher of Nemat Kelimbetov Turkological center of Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

**«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Филология сериясы» журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журналдың мақсаты. Филология ғылымдарының өзекті мәселелерін, тіл және әдебиетті оқыту әдістемелерін және де ғылыми конференциялардың ең маңызды материалдарын, библиографиялық шолу мен сын пікірлерді көрсететін әдебиеттану және тілтану саласындағы мұқият тексеруден өткен ғылыми жұмыстарды жариялау.

2. Журналда мақаланы жариялаушы автор Ғылыми басылымдар бөліміне (*мекен-жайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қаласы, Қ.Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 402 кабинет*) қолжазбаның қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын тапсыру және **Word** форматындағы электронды нұсқасын **vest_phil@enu.kz** электрондық поштасына жіберу қажет. Қағазға басылған мақала мәтіні мен электронды нұсқасы бірдей болулары қажет. Мақаламен бірге автордың жұмыс орнынан алынған **Ілеспе хат** та тапсырылуы қажет. Мақалалар **қазақ, орыс, ағылшын** тілдерінде қабылданады.

3. Авторлардың редакцияға мақалаларды жіберуі «**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысында**» басуға және шет тіліне аударып, қайта басуға келісiмiн бiлдiредi. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы өз туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына, барлық көшірмелердің, кестелердің, сұлбалардың, иллюстрациялардың тиісті түрде рәсімделгеніне кепілдеме береді.

4. Ұсынылатын мақала көлемі (жекедеректер мен әдебиеттер тізімін қоса):
- мақалалар үшін - 8 беттен 16 бетке дейін;
- сын пікірлер (монографияға, кітапқа) және конференция туралы пікір - 6 дан 12 бетке дейін.

5. Мақалаға қойылатын талаптар:

- **Microsoft Word** (docx) форматындағы файлда;
- **Times New Roman** шрифінде;
- жақтау жолағы 2x2x2x2;
- 1,5 жоларалық интервалы;
- 14 кегл;
- мәтінді жақтау көлеміне сәйкестендіру керек;
- Әрбір азатжол қызыл сызықтан басталуы қажет (1 см шегініс);
- **транслитерация** Library of Congress (LC) жүйесінде жасалуы керек.

Мақаланың құрылымы:

XҒТАР <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында **қою әріппен** жазылады;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемелерде жұмыс істесе, онда автордың тегі мен тиісті мекеменің қасында бірдей белгіше қойылады) Автор(лар)дың **E-mail-ы** – жақша ішінде (*курсивпен*);

Мақала атауы – жолдың ортасында (жартылай қою кіші әріппен жазылады)

Аңдатпа – (100-200 сөз) формуласыз, мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, зерттеу әдіснамасы мен әдістемесі, зерттеу нәтижелері, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет.

Түйін сөздер («Түйін сөздер» сөз тіркесі **жартылай қоюмен** белгіленеді) (5-8 сөз немесе сөз тіркестері) - Түйін сөздер зерттеу тақырыбын өте дәл бейнелеу керек, сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін мақала мәтінінің терминдерін және де басқа маңызды ұғымдарды қамтуы қажет.

Мақаланың негізгі мәтіні кіріспені, мақсат пен міндеттерді қоюылуын, зерттеу тақырыбы бойынша жұмыстардың шолуын, зерттеу әдістерін, нәтижелері/талқылауы,

қорытынды қамтуы қажет (жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1 см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады).

Кестелер, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр иллюстрация қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын әрі сканерден өтпеген болуы керек.

Мақаладағы формулалар тек мәтінде оларға сілтеме берілсе ғана нөмірленеді.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқаларына міндетті түрде алғаш қолданғанда түсініктеме берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдебиеттерге сілтеме тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің нөмірленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1, 153 б.] арқылы, екінші сілтеме [2, 185 б.] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Мақаланың негізгі мәтініндегі кітапқа сілтеме қолданылған беттерді көрсету керек (мысалы, [1, 45 б.].)

Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпеген басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгісін төмендегі мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз).

Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекенжайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілінде толтырылады.

6. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның кейін қайтарылуы, оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

7. Электронды корректурамен жұмыс істеу. Ғылыми басылымдар бөліміне түскен мақалалар жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Эксперттер ұсынылған мақалаға оның жариялау мүмкіндігі, жақсарту қажеттілігі немесе қабылданбауы туралы дәлелді қорытындысын қамтитын жазбаша сын пікір береді. Жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда авторлар үш күн аралығында мақаланың корректурасын жіберу керек. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі. Оң сын пікірлер алған мақалалар оларды талқылау және басылымға бекіту үшін журналдың редакциялық алқасына ұсынылады.

Журналдың басылым жиілігі: жылына 4 рет.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына келесі реквизиттер бойынша төлем жасау қажет (ЕҰУ қызметкерлері үшін - 4500 теңге; басқа ұйым қызметкерлеріне - 5500 теңге).

Реквизиттер:

- 1) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: КСЖВКЗКХ
ИИК: KZ978562203105747338
Кбе 16
Кпн 859- за статью

- 2) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073
Кбе 16
Кпн 859 – за статью

- 3) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «НародныйБанкКазахстан»
БИК Банка: HSBKKZKX
ИИК: KZ946010111000382181
Кбе 16
Кпн 859. - за статью

«Мақала үшін, автордың АТЫ-ЖӨНІ»

Provisions on articles submitted to the journal “Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series”

1. Goal of the journal. Publication of carefully selected original scientific papers in the fields of literary studies, linguistics, reflecting the actual problems of philology, language and literature teaching methods, most significant proceedings of scientific conferences, bibliographic summaries and reviews.

2. An author who wishes to publish a paper in the journal must submit the paper in one hard copy (printed version), signed by the author, to the scientific publication office (at the address: 010008, the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Satpayev St., 2. The L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Administrative Building, Office 402) and by e-mail **vest_phil@enu.kz** in **Word** format. At the same time, strict compliance between Word-version and the hard copy is required. And also the authors need to submit a cover letter.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

3. Submission of papers to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, the L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish papers in the journal and their re-publication in any foreign language. By submitting the text of the paper for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about themselves, lack of plagiarism and other forms of unauthorized use in the article, proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, and illustrations.

4. The recommended volume of the paper (including metadata and references):

- for papers – between 8-16 pages;
- for reviews (of monographs, books), reviews on conferences – between 6-12 pages.

5. Text formatting requirements:

- Microsoft Word file format (docx);
- Times New Roman font;
- the size of the fields 2 * 2 * 2 * 2;
- line spacing 1,0;
- size 14;
- text alignment in width;
- each paragraph beginning with the main line (indent 1 cm);
- transliteration is carried out according to the Library of Congress (LC) system.

Structure of the article:

IASTI <http://grnti.ru/> – first line, left

The content of the metadata about the author (see Рәсімдеу үлгісі / Paper template)

Initials and Surname of the author (s) – center alignment, italics

Full name of the affiliation, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization)

Author's e-mail (s) – in brackets (italics)

Paper title – center alignment (bold)

Abstract (100-200 words) must not contain formulas or repeat the content of the paper; it must not contain bibliographic references; it must reflect the summary of the paper, preserving the structure of the paper – introduction, methodology and research methods, research results, conclusion.

Key words (the phrase «Keywords» is bold) (5-8 words/word groups). Keywords must be extremely accurate to reflect the subject area of the study, include terms from the text of the paper and other important concepts that make it possible to facilitate and expand the possibilities of finding the paper by means of an information retrieval system).

The main text of the paper must contain an introduction, setting goals and objectives, a review of works on the research topic, research methods, results / discussions conclusion / conclusions – line spacing – 1, «main line» indent – 1.25 cm, justified alignment.

Tables, figures must be placed after the mention. Each illustration must be followed by the inscription. Figures should be clear, clean, and unscanned. Only those formulas referenced in the text are subjected to numbering.

All abbreviations and shprttenings, with the exception of obviously well-known, must be decoded when first used in the text.

Information about the financial support of the work is indicated on the first page in the form of a footnote.

References. In the text, references are indicated in square brackets. References must be numbered strictly in the order of mention in the text. The first reference in the text to a reference must have the number [1, 153 p.], the second – [2, 185 p.], Etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). Links to unpublished works are not allowed. Undesirable references to unlicensed publications are not recommended (examples of the description of the list of references, descriptions of the list of references in English, see below in the sample article).

At the end of the paper, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the paper is in Kazakh), in Kazakh and English (if the paper is in Russian) and in Russian and Kazakh (if the paper is in English language).

Information about the authors: last name, first name, patronymic, scientific degree, position, affiliation, full business address, telephone, e-mail – in Kazakh, Russian and English.

6. The manuscript must be carefully verified. Non-compliant manuscripts will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Papers submitted to the Department of Scientific Publications (editing office) are sent for anonymous review. Experts give a written review of the submitted paper with a reasoned conclusion about the possibility of its publication, the need to send for revision or (rejection) of the paper. Papers that have received a negative review are not accepted for reconsideration. Authors should, within three days, send the proofreading of the paper if it is decided to finalize the paper. Corrected versions of papers and the author's response to the reviewer are sent to the editor. Papers with positive reviews are submitted to the editorial board of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive opinion on publication must pay to the following banking details (for ENU employees – 4,500 KZT, for outside organizations – 5,500 KZT).

Реквизиты:

- 1) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: КСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338
Кбе 16
Кпн 859- за статью

- 2) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073
Кбе 16
Кпн 859 – за статью

- 3) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «НародныйБанкКазахстан»
БИК Банка: HSBKKZKX
ИИК: KZ946010111000382181
Кбе 16
Кпн 859. - за статью

«For the publication, Name of the author»

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия Филология»

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ в области литературоведения и языкознания, отражающих актуальные проблемы филологических наук, методы преподавания языка и литературы, а также наиболее значимые материалы научных конференций, библиографические обзоры и рецензии.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале, необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором, в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 402) и по e-mail vest_phil@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. Также авторам необходимо предоставить **сопроводительное письмо**.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя – Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева – публикации статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.

4. Рекомендованный объем (включая метаданные и список литературы):

- для статей – от 8 до 16 страниц;
- для рецензий (на монографии), отзывов о конференциях – от 6 до 12 страниц.

5. Требования к форматированию текста:

- формат файла Microsoft Word (docx);
- шрифт Times New Roman;
- размер полей 2*2*2*2;
- междустрочный интервал 1,0; – кегль 14;
- выравнивание текста по ширине;
- каждый абзац должен начинаться с красной строки (отступ 1 см);
- транслитерация осуществляется по системе Library of Congress (LC).

Схема построения статьи:

ГРНТИ <http://grnti.ru/> – первая строка, слева

Содержание метаданных об авторе (см. Рәсімдеу үлгісі/Образец оформления статьи/ Template)

Инициалы и фамилия автора(ов) – выравнивание по центру (начертание курсивом)

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках (начертание курсивом)

Название статьи – выравнивание по центру (начертание полужирным)

Аннотация (100-200 слов) не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, методологию и методику исследования, результаты исследования, заключение.

Ключевые слова (словосочетание «Ключевые слова» выделяется полужирным) (5-8 слов/словосочетаний). Ключевые слова должны предельно точно отражать предметную область исследования, включать термины из текста статьи и другие важные понятия, позволяющие об-

легчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановку цели и задач, обзор работ по теме исследования, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» – 1,25 см, выравнивание по ширине.

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными. В статье нумеруются лишь те формулы, на которые по тексту есть ссылки.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1, 153 с.], вторая - [2, 185 с.] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 с.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нецензурируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. ниже в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Эксперты дают письменную рецензию на представленную статью с мотивированным заключением о возможности ее опубликования, необходимости направить на доработку или (отклонении) статьи. Статьи, получившие отрицательную рецензию, к повторному рассмотрению не принимаются. Авторам в течение трех дней необходимо отправить корректуру статьи в случае принятия решения о доработке статьи. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию, необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

- 1) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: КСЖВКЗКХ
ИИК: KZ978562203105747338
Кбе 16
Кпн 859- за статью

- 2) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073
Кбе 16
Кпн 859 – за статью

- 3) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
АО «НародныйБанкКазахстан»
БИК Банка: HSBKKZKX
ИИК: KZ946010111000382181
Кбе 16
Кпн 859. - за статью

«За публикацию ФИО автора»

Редактор: Дихан Қамзабекұлы
Компьютерде беттеген: Дәмегүл Елешева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Филология сериясы.
- 2020. - 3 (132). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 151-б.
Шартты б.т. - 9,4 Таралымы - 9 дана
Электронды нұсқа: [http:// bulphil.enu.kz](http://bulphil.enu.kz)

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды